

כמות ואיכות בחנוכה

כשאנו מדליקים את נרות החנוכה, יפה יהיה כי נשוב ונסביר את מהותו של הנס, למה אנו מדליקים את הנרות. לאחר מלחמת החשמונאים נכנסו ישראל למקדש שטמאוהו היוונים, בשביל לטהרו. ביקשו שמן טהור להדליק את המנורה ולא מצאו, אבל מצאו כידוע פך אחד של שמן טהור. השמן מעט היה, ולא היה בו כדי להדליק אלא יום אחד, ונעשה נס והדליקו ממנו שמונה ימים.

המעשה הזה המובא במסכת שבת¹ עורר תמיהות אצל המפרשים. בעל ה"בית יוסף" הקשה: כיוון שהיה שמן שיספיק כדי יום אחד, נמצא שהנס היה רק בשבעה ימים ולמה קבעו שמונה ימי חנוכה, מה נס היה ביום הראשון?²

לקושיא זו נזקקו הרבה מגדולי ישראל וביניהם גם הט"ז, ותירץ: הטעם שחוגגים שמונה ימים מפני שגם בלילה הראשון היה נס. כיצד? מבואר בזוהר הק' שאין הברכה חלה אלא על דבר שישנו בעין. לכן אין היא יכולה לחול על כלי ריק שאין בו כלום.³ לפיכך צריך לומר שבליילה הראשון לא חלה כל השמן, אלא נשתייר ממנו משהוא כדי שיהיה לנס על מה שיחול. נמצא שגם בלילה הראשון היה נס, שלא חלה כל השמן, לכן חוגגים שמונה ימים.⁴ ובשם החתם סופר מוסרים שהביא רמז לדברי הט"ז מהפיוט "מעוז צור" שאנו שרים אחרי הדלקת הנרות. שם נאמר: "ומנותר קנקנים נעשה נס לשושנים, בני בינה ימי שמונה קבעו שיר ורננים". ואמר החת"ס מפני מה קבעו בני בינה, כלומר החכמים, ימי שמונה, כלומר שמונה ימים ולא שבעה? מפני שמנותר קנקנים, ממה שנותר בקנקן, בפך השמן נעשה הנס לשושנים, לישראל, שבליילה הראשון לא דלק השמן עד תומו. נמצא שגם בלילה הראשון היה נס לכן קבעו שמונה ימים.

בדברי הט"ז האומר שעצם הנס היה על ידי התרבות השמן, דן ר"ד פלאצקי זצ"ל בספרו "כלי חמדה".⁵ הוא שואל: השמן של המנורה מאיזה סוג עליו להיות? נאמר בתורה: "ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור".⁶ הרי מפורש שאין כשר למנורה אלא שמן טבעי העשוי מזיתים כתושים, ואילו השמן הזה היה שמן של נס ולא שמן זית. ומה החסרון בשמן שנולד מנס? מצינו שדברים הנולדים בנס הם מחוץ לדברים שחלים עליהם דיני התורה, שאין דיני התורה חלים אלא על דברים שבאו לעולם כדרך הטבע. דבר זה יוצא לנו ממה שמביא הרד"ק⁷ על מעשה אלישע ואשת עובדיה. ואומר שם הרד"ק בשם תוספתא:

1. דף כא ע"ב. 2. בית יוסף סימן תרע. 3. זוהר ויקרא דף לד ע"א. ועיין רמב"ן שמות כה, כד. 4. טורי זהב סימן תרע ס"ק א. 5. כלי חמדה לפרשת ויקהל עמ' קנז. 6. שמות כז, כ. 7. בפירושו למלכים ב

וכאשר התרחש לה הנס ההוא, אמרה לו לנביא ה' האם עלי לעשר את השמן הזה או לא? אמר לה: בעלך זן את נביאי ה' בדבר שאינו חייב במעשר, במים, ואף את אין על השמן שלך חובת עישור משום שהוא מן השמים. הרי מבואר מכאן, ששמן שבא לעולם לא בדרך הטבע אלא בדרך נס, דין מיוחד לו, אין חלים עליו דיני התורה, והוא פטור מן המעשר. אם כן השאלה היא: איך הדליקו את המנורה בשמן זה שנולד על ידי נס, הרי איננו שמן זית ואינו כשר להדליק בו? הגרש"י ז"ל כתב בשם ר' חיים מבריסק הסבר לנס פך השמן וההסבר מבוסס על הבחנה בטיב הנס. הוא אומר כי הנס לא היה בכמות השמן אלא באיכותו, היינו לא שנוספה כמות שמן בפך, שעל זה יש מקום לשאול: הרי זה שמן של נס, אלא הנס היה באיכות השמן, שהושבחה איכות השמן ונתחזק כוח בעירתו ומעט שמן הספיק כדי לדלוך זמן רב. כלומר, טיפת שמן שכרגיל משך בעירתה זמן מועט, עכשיו דלקה זמן רב, וזה היה גם בלילה הראשון.⁸ ועיקר הדבר כבר אמרו המהר"ל בספרו "נר מצוה"⁸ א על חנוכה: "כי נתנו הכל במנורה, וכל יום גדלק שמינית מן השמן והיה נס בכל יום ויום".

בזה נתיישבו שתי השאלות. הראשונה למה קבעו שמונה ימים ולא שבעה? לפי שגם ביום הראשון היה נס, שנשתבח כוח השמן בשביל שיספיק גם לימים האחרים. והשאלה השנייה, אם כדברי הט"ז שנתרבה השמן, איך הדליקו שמן של נס? התשובה, כיוון שהשמן לא נתרבה אלא איכותו נתחזקה הרי הוא שמן זית, ולא שמן שנולד בנס.

על פי הדברים האלה יוצא שעצם נס החנוכה מבוסס על התגברות כוחה של האיכות. והוא כנגד מה שכתוב ב"על הניסים" לחנוכה, "מסרת גיבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים וטמאים ביד טהורים ורשעים ביד צדיקים וזידים ביד עוסקי תורתך". מחבר התפילה הזאת פרט תכונות עקריות של מחנה ישראל ומחנה היוונים, הצד השווה שבתכונות מחנה עם ישראל, שהיה חשוב באיכותו טהורים צדיקים, עוסקי תורתך, ובאיכותו עלה על מחנה היוונים והאיכות היא שגברה.

שני ניסים נעשו לישראל בימי החנוכה ואינם ממין אחד, האחד במלחמה נצחון החשמונאים על היוונים, והנס השני בבית המקדש הוא נס פך השמן. כיצד ביטאו חז"ל את שני המאורעות האלה? הדברים כתובים בתלמוד ובתפילה. בתלמוד במסכת שבת⁹ שואלת הגמרא מאי חנוכה? ומשיבה: "כשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצתום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו להדליק אלא יום אחד, נעשה נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ועשאו ימים טובים בהלל והודאה", זה המקור האחד. וכבר תמהו רבים:

פרק ד פסוק ז. 8. המועדים בהלכה עמ' קנח. 8א. מהר"ל ב"נר מצוה" עמ' ס"ח ירושלים תש"ך. 9. דף כא ע"ב.

מה ראתה הגמרא להעמיד בראש את נס פך השמן ולראות בו את עיקר הנס, ולעומת זאת מבליעה היא את נס הנצחון שנחלו החשמונאים על אויביהם, עושה אותו טפל ומשתמשת בו רק כדי לציין את הזמן מתי קרה נס השמן, כמו שנאמר: "וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן ... נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים".

המקור השני הוא בברכת ההודאה ב"על הניסים" שם כתוב: "כשעמדה מלכות יוון הרשעה על עמך ישראל ... ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם בעת צרתם ... מסרת גיבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים ... ואחר כך באו בניך לדביר ביתך ... והדליקו נרות בחצרות קדשך" וכו'. כאן בעל הניסים הפוכים הדברים; מצוין רק נס הנצחון במלחמה כמו שנאמר: "ואתה ברחמיך הרבים עמדת להם בעת צרתם ... מסרת גיבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים" וכו', ואילו נס פך השמן לא נזכר כלל. נזכר רק ענין הדלקת הנרות "והדליקו נרות בחצרות קדשך" ודבר זה לא נזכר בתור נס. ואף כאן שאלה, מה ראו כאן ב"על הניסים" להעמיד בראש את נס הנצחון במלחמה ולזה מיוחד כמעט כל נוסח הדברים, וענין נס הדלקת הנרות לא נזכר כלל.

קודם שנענה על השאלות האלה, נוסיף עוד ונשאל שאלות אחדות הסובבות סביב שני הניסים. המהר"ל שואל על דברי הגמרא במסכת שבת שהזכרנו, שמעיקר הדין אין כאן מקום לקביעת הלל והודיה על נס פך השמן. מה היה הנס? שתחילה לא יכלו להדליק את המנורה, ועכשיו על ידי הנס יכלו להדליקה. ועל זה שואל המהר"ל: מצינו שחובת הודיה חלה על מי שבאה לו ישועה והצלה, כמו ארבעה צריכים להודות: יורדי הים והולכי מדבריות, מי שהיה חולה ונתרפא ומי שהיה חבוש בבית האסורים¹⁰. אבל מי שלא היה ביכולתו לקיים מצוה ואחר כך נתאפשר לו לקיימה, לא מצינו שתהיה עליו חובה להודות ולהלל¹¹? בעל "פני יהושע" מוסיף ושואל: למה היה צורך בכלל שייעשה נס? הרי יכלו ישראל להדליק את המנורה בשמן שהיה בידם, גם אם היה טמא, ואף על פי כן ההדלקה היתה כשרה, כיצד? הגמרא אומרת במסכת פסחים¹²: מי שהיה טמא בערב פסח איננו מקריב את הפסח ב"ד גיסן יחד עם כל ישראל, אלא הוא נדחה לפסח שני. אבל אם רוב ציבור טמא, אין הם נדחים לפסח שני, אלא מקריבים את הפסח בט"ו בניסן. מה טעם? משום הכלל שטומאה הותרה בציבור. אם כן בחנוכה שהיה רוב הציבור טמאי מתים מחמת המלחמה, יכלו להדליק את המנורה גם בשמן טמא, ולשם מה היה צורך בשינוי סדרי הטבע ולעשות להם נס?¹³

תשובת המהר"ל כך היא: עיקר חג החנוכה קבעו על נס המלחמה שנצחו

10. ברכות דף נד ע"ב. 11. פירושי המהר"ל על הש"ס שבת דף כא ע"ב. וכן כתב ב"נר מצוה" שם. 12. דף עז ע"א. 13. פני יהושע שבת דף כא ע"ב.

ישראל את אויביהם, אבל חז"ל חששו שמא במשך הזמן תישתבש ההכרה שהנצחון היה מיד ה', ובדרך של נס היה. וקל הדבר לחשוב כך על מלחמה שיש בה השתתפות כל כך מרובה של פעולות אדם, וניתן לומר על הנצחון שהתכסיסים הועילו, וליתלות את הנצחון בכוחי ועוצם ידי. מפני הדאגה הזאת, שיישמר זכרון נס המלחמה כהויותו, עשה הקב"ה את נס פך השמן, שאמנם לא היה נצרך לעצמו אבל היה נצרך להכניס ללבם של ישראל לדורותיהם את ההכרה שהנצחון במלחמה היה מאתו יתברך. שכן נס המלחמה ונס פך השמן מיוסדים על עיקרון אחד, עקרון האיכות. נס פך השמן היה איכותי, שמעט שמן בעל איכות גדולה דלק הרבה ימים, והוא דומה לנס המלחמה, שמעטים בעלי איכות, טהורים וצדיקים נצחו את הרבים. ונס השמן נעשה בשביל שישמש מדריך להבנת נס המלחמה, שנכיר שהנצחון לא היה טבעי אלא "ברחמיך הרבים".

משבאנו לבירור הזה יתיישבו כל שלוש הקושיות שהבאנו. קושית המהר"ל שהקשה: הן לא מצינו קביעת הלל והודיה למי שנתאפשר לו לקיים מצוה שתחילה לא היה יכול לקיימה. באמת אין הדבר כן, לא נקבע החג על נס פך השמן, על שנתאפשר להם לקיים מצות הדלקת המנורה, אלא על נצחון המלחמה. לכן בברכת ההודאה ב"על הניסים", לא נזכר כלל נס פך השמן כי אם נצחון המלחמה שעל זה אנו מודים.

גם מיושבת קושית בעל "פני יהושע" ששאל: לשם מה היה צורך בנס? אכן צורך היה בנס לא לגופו, שבאמת יכלו להדליק את המנורה בשמן טמא, אבל נס השמן היה נצרך לשמש מעין בנין אב ללמוד ממנו שהנצחון במלחמה היה מיד ה' "רבים ביד מעטים"¹⁴.

גם השאלה ששאלנו עוד, למה לא נזכר בגמרא עניין נס הנצחון, גם שאלה זו מיושבת. חז"ל ששאלו "מאי חנוכה", לא נתכוונו לספר את המאורע של מלחמת החשמונאים, שהוא היה ודאי ידוע, אלא התכוונו לבאר את העיקרון של החג על איזה נס קבעוהו כמו שכתב רש"י שם. והסבירו אותו מצד פך השמן, שבו נתגלם העיקרון של נס הנצחון שמיד ה' היתה זאת להם, ולהוציא מלב הטועים. ומה שלא הזכירוהו בתפילה לפי שאין זה המקום להוציא מלב הטועים. ההבחנה הזאת בין שתי הבחינות של החג, יש בה כדי לסייע לנו להסביר את סופו של המאמר שבגמרא, על אודות תקנת ההלל וההודאה באיזה זמן קבעום. בסוף המאמר כתוב: "לשנה אחרת קבעום ועשאו ימים טובים בהלל והודאה". שאלו רבים: למה דחו את קביעת החג עד לשנה האחרת? אלא ידעו אבותינו הקדמונים שהיו מלומדי מלחמה ומלומדי חכמה את אופיה של אומה זו, ואת יצרי לבו של העם, שדיעותיו עשויות להשתבש ולהסתלף על נקלה. על כן ביקשו לייצב את טבע החג ולהגדיר את אופיו בדרך הנכונה, על ידי זה יהא העם נשכר שהחג ירומם אותו למדרגה גבוהה יותר, וגם החג שנתנו בו רעיון

14. כעין זה כתב רמ"ש מדוינסק בפירושו משך חכמה לפרשת בא שמות יב, טו.

נעלה, יוכל להתקיים לדורות. מטעם זה קבעו בשנה הראשונה את החג, רק על נס השמן שהוא הסמל הרוחני של החג, ולאחר שהשרישו את הרעיון הזה ועשו אותו בסיס להשקפת העם על הניצחון, יכלו לקבוע בחג את שמחת הנצחון שמעתה אינה שמחה גסה, חומרית, אלא נאצלת ויונקת משורש רוחני ונכון. עוד ידעו אבותינו את התוצאות החמורות הבאות בעיקבי מלחמה, את ההשפעה הרעה שמלחמה ומוראותיה משפיעות על הליכות החיים. יש בקרב הלוחמים אנשים חלושי אופי שמראות שפיכות דמים מחלישות בלבם את מצות לא תרצח, וימי קרב ממושכים מרגילים אותם לאחוז בנשק גם שלא לצורך מלחמת העם. החכמים הראשונים ידעו זאת אל נכונה, ומתוך שדאגו לנפש העם חששו לקבוע בראשונה את החג על שמחת הנצחון בקרב, אלא קבעוהו על נס השמן המטה את תשומת הלב אל הצד הרוחני של הנצחון, אל מול פני המנורה.

מכאן למד גדול לנו מה שלא השכלנו אנחנו בהסברת נצחונותינו לאחרונה ובהבנת שורשם. זה מה שהנחיל לנו נס חנוכה, הדרך איך להתייחס לנצחונות ואיך לקבוע אותם בלב העם.